

*Петляй Ф.А.
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Житомирського державного університету ім. І. Франка*

***З історії пам'ятних місць страти та братських
могил жертв Голокосту смт. Романова***

Селище міського типу Романів має велику і неповторну історію боротьби за своє існування і розвиток. Серед багатьох яскравих сторінок важливих досягнень і розвитку селища є й трагічні сторінки, які кличуть людей бути пильними і не забувати уроків історії, берегти мир і спокій для щасливого життя сучасних і майбутніх поколінь. Ці сторінки стосуються перш за все періоду Великої Вітчизняної війни і гітлерівського Голокосту нацистської Німеччини 1941-1945 років.

Спираючись на фактор раптовості та більший досвід військових дій нацистська Німеччина вже за перші два тижні війни захопила західні райони СРСР. За кілька днів були окуповані майже всі села Дзержинського району, залізнична станція Миропіль, а 10 липня 1941 року - Дзержинськ [1, с 22, 25], як тоді називався Романів.

З приходом німців почались масові арешти, розстріли мирних громадян, які не змогли евакуюватися вглиб країни. За 2,5 роки окупації в райцентрі гітлерівці винищили понад три тисячі мирних жителів та вивезли на каторжні роботи до Німеччини 448 чоловік і ще кілька сот осіб відправили в концтабір до Шепетівки [2, с 262].

В 1941-1942 роках на північному заході від селища німецько-нацистські окупанти провели ряд насильницьких акцій по знищенню мирних громадян, переважно євреїв, які залишилися на окупованій території міста та району. Це була антилюдська політика геноциду єврейського населення, за допомогою якої німецькі нацисти намагалися залякати інші народи і тримати їх у покорі. Українське населення мало бути винищене в другу чергу та частково асимільоване.

Вже 25 серпня 1941 року частини поліцейського полку «Південь» знищили 549 євреїв Дзержинська. 28 жовтня 1941 року підрозділи оперативної команди - 5 розстріляли 850 євреїв, а 15 червня 1942 року була розстріляна решта євреїв - спеціалістів - 122 чоловіка [3, с 99]. Розстріли проводилися в кількох місцях: в полі на південній околиці селища (жінки й діти), у лісі в урочищі «Пісковня» (чоловіки), біля лісопарку, на колишньому аеродромі поблизу с Романівка [4:31]. Якщо на 1 січня 1939 року в Дзержинському районі проживало 42274 чоловіки, то на 1 жовтня 1941 року (за переписом німецьких властей) в районі залишилося всього 24723 жителів (в тому числі 10562 чоловіки та 14161 жінка) [10, с 15]. Після війни до райцентру повернулося близько 100 євреїв із 1720, які проживали у 1939 року.

З тих часів після ряду поховань і перепоховань на північному заході від селища на різній віддалі (1-2,5 кілометра) оформилось шість братських могил радянських мирних громадян - євреїв, розстріляних німецько-нацистськими загарбниками. При допомозі місцевої влади, силами громадськості і насамперед випускника фізико-математичного факультету Житомирського державного університету ім. І. Франка - вчителя Романівської ЗОШ № 1 Г.П. Фельдмана та учнів цієї школи пам'ятні місця страти і братські могили жертв Голокосту були приведені у належний стан, встановлені надгробні пам'ятники, стели, обеліски, написи тощо.

Однією з перших була впорядкована братська могила жертв Голокосту на західній околиці Романова (400 метрів ліворуч від шосейної дороги на с Велика Козара) в урочищі «Стара цегельня» на місці масового розстрілу німецько-нацистськими загарбниками 25 серпня 1941 року. Спочатку тут було поховано 450 мирних жителів громадян-євреїв, а 1986 року сюди було перепоховано ще 450 останків з двох братських могил селищного лісопарку. На могилі встановлена бетонна стела, на якій викарбувана постать жінки-

матері, яка підтримує сина. На стелі напис: «Жителям Дзержинська, які загинули від рук німецько-фашистських загарбників в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.» Автори пам'ятного знаку скульптор Й.С. Табачник та архітектор П.Н. Бірюк [4, с 31-37; 5, с. 6].

В серпні того ж 1941 року німецько-нацистські окупанти здійснили ще один масовий розстріл 800 мирних жителів-євреїв на північно-західній околиці селищного лісопарку. Спочатку їх поховали у трьох ямах-могилах. У 1986 році останки двох менших могил (450 закатованих людей) перепоховали у загадану вище братську могилу урочища «Стара цегельня» на південно-західній околиці селища. На місці розстрілу залишилась ще одна могила, у якій поховано 350 жертв Голокосту. В 1997 році на могилі встановили спочатку металевий обеліск з присвятним написом, а в 2001 році його замінили прямокутною стелою з темно-сірого граніту висотою 1,79 метра. У верхньому лівому кутку стели викарбовано силует матері з малятком на руках, на яких спрямований багнет німецької гвинтівки. У верхньому правому кутку плити вирізьблено шестикутну зірку, з центру якої виступає силует біблійного семисвічника. По центру стели присвятний напис «Благословенної пам'яті євреїв Дзержинська (Романова), які загинули тут в часи фашистського геноциду», а внизу ще два написи: «Ніколи більше!» та «Ми пам'ятаємо вас» [7, арк. 18; 8, арк. 99, 150-175; 4, с 31-37; 6]. Скульптор пам'ятника Й.С. Табачник, архітектор П.Н. Бірюк.

Ще один масовий розстріл мирного єврейського населення німецько-нацистські загарбники здійснили у серпні 1941 року на відстані 2,5 кілометра на північному заході від райцентру (ліворуч траси смт. Романів - с. Голубин) в західній частині урочища «Пісковня» (за очисними спорудами). В братській могилі жертв Голокосту поховано 700 мирних громадян. У 1998 році на цьому місці споруджено асиметричну стелу висотою 2,5 метри з темно-сірого граніту. На стелі під зображенням шестикутної зірки, семисвічника та п'ятикутної зірки напис єврейською мовою: «Ми пам'ятаємо», а нижче ще один напис: «Ми пам'ятаємо 5 тисяч мирних жителів району, серед яких 4 тисячі євреїв, зокрема 3 тисячі з Романова (Дзержинська), закатованих німецько-фашистськими загарбниками в 1941-1942 роках». Крім того є напис на п'єдесталі: «Без вини полеглим від усіх живих». Крім того в тильній стороні фундаменту замуровані списки страчених. На невеликій полірованій плиті напис «Списки закатованих зберігати вічно» [7, арк. 18; 8, арк. 99, 150-175; 4, с 31,34, 37; 9].

Там же на віддалі 2,5 кілометрів на північний захід від райцентру (ліворуч траси смт. Романів - с. Голубин), але в північній частині урочища «Пісковня» (теж за очисними спорудами) в серпні 1941 року стався ще один масовий розстріл німецько-нацистськими окупантами 400 мирних громадян - євреїв - чоловіків, жінок, дітей. 2002 року на могилі жертв Голокосту встановлена гранітна глиба у вигляді прямокутного паралелепіпеда. На гранітному пам'ятнику вирізьблені семисвічник і написи єврейською мовою «Ми пам'ятаємо вас» та «Ніколи більше!».

Там же зберігся і старий обеліск парусоподібної форми та напис на ньому «Тут поховані сотні мирних жителів-євреїв Дзержинська, закатованих німецько-фашистськими загарбниками у серпні 1941 року» [7, арк. 18; 8, арк. 99, 150-175; 4, с. 16, 34].

Ще одна братська могила жертв Голокосту була впорядкована на території колишнього військового аеродрому біля с. Романівка (на відстані 400 метрів від села) у південно-західному напрямку за сільським кладовищем (праворуч шосейної дороги смт. Романів - станція Разіне). Тут на цьому місці 7 грудня 1941 року німецько-нацистські загарбники розстріляли 168 мирних жителів-євреїв із смт. Романова. Це були в основному спеціалісти різних виробничо-побутових професій. В травні 1999 року на могилі було встановлено металевий обеліск висотою 1,5 метра з присвятим написом «Вічна пам'ять 168 мирним жителям-євреям Дзержинщини, закатованих тут 7 грудня 1941 року» [7, с. 18; 8, с. 99, 150-175; 4, с. 16, 35].

15 червня 1942 року гітлерівці здійснили останній масовий розстріл євреїв - ремісників, спеціалістів - 122 чоловіка. Вони склали останню братську могилу жертв Голокосту гітлерівських нацистів.

Розстріли і вбивства, терор і погрози - це ті акції, які супроводжували гітлерівську політику «нового порядку», тобто політику геноциду всіх «не арійських» народів. Саме ця політика нацистської Німеччини було одностайно засуджена вироком Нюрнберзького трибуналу, який відбувся 1946 року. Нюрнберзький трибунал засудив не лише нацистську політику геноциду, але й всі практичні дії колаборантів (помічників) гітлерівських людоїдів, які зрадили свої народи і пішли на службу гітлерівській Німеччині. Німеччина визнала справедливим вирок Нюрнберзького трибуналу: зробила для себе відповідні уроки. Однак нащадки колаборантів Другої світової війни таких уроків для себе не зробили. Тому народи світу повинні бути пильними і пам'ятати про це.

Список використаних джерел та літератури

1. Военные грозы над Полесьем. - К., 1985.
2. Книга Пам'яті України. Житомирська область. - Т. 12. - Житомир, 1998.
3. Круглое А.П. Катастрофа украинского еврейства. 1941-1942. Энциклопедический справочник. - Харьков, 2001.
4. Забвению не подлежит. Автор-составитель Г.Б. Фельдман. - Житомир, 2000.
5. Дзержинська районна газета „Червоний прапор” - 1997, 23 серпня.
6. Районна газета „Романівський вісник” - 1997, 7 серпня.
7. Державний архів Житомирської області (Далі - ДАЖО). - Ф. 45. - Оп. 2. - Спр. 5.-Арк. 18.
8. ДАЖО. - Ф. 900. - Оп. 1. - Спр. 652. - Арк. 99,150-175.
9. Романівська районна газета „Романівський вісник”. - 1998, 3 вересня.
10. Книга скорботи України. Житомирська область. 11-й том. Книга перша. - Житомир: ПП Рута, 2006.